Gamla Linköping

Lärarhandledning

Hej och välkommen till Gamla Linköping!
Den här lärarhandledningen är till för dig som önskar besöka Gamla Linköping med din grupp, på egen hand eller som komplement till en bokad visning. Den innehåller förslag på saker du kan berätta med utgångspunkt på olika platser i museet. Varje område innehåller kort bakgrundfakta och diskussionsfrågor. Efter det följer en del med bilder på några av Gamla Linköpings byggnader på deras ursprungliga platser att jämföra med.

Den Lantliga Staden
Utgångspunkt Spegelmakaregården och Ekmanska gården
nr 1 på kartan.

Spegelmakaregården. Foto: Matilda Ahl

Det här kan läraren berätta
En stad som Linköping såg inte likadan ut förr i tiden som den gör idag.
Staden var betydligt mindre i storlek och det fanns inga höghus.
Istället bodde människorna i mindre trähus, med en eller två våningar.
Det var bara de största och finaste husen som byggdes av sten.

Ibland sattes stenputs på husen, utanför träet, så att det skulle se ut som om de var gjorda av sten.

De finaste husen, där rika människor bodde, låg ut mot gatan. De fattiga bodde i trånga utrymmen inne på stadens bakgårdar. En del hus hade vackra trädgårdar, med både lusthus och berså, men många gårdar var bara stenlagda eller grusade.

Det fanns många hantverkare i Linköping. Hantverkshusen byggdes oftast med verkstaden på bottenvåningen och bostaden en trappa upp. Dessutom fanns det ofta uthus och stall för hästen och de andra husdjuren. Ibland hade man en liten täppa, där man kunde odla frukt och grönsaker. För många familjer var det viktigt att kunna odla egna grönsaker för att spara pengar. Hade man råd kunde man ha höns, kaniner och kanske en gris som slaktades.

Inne i gårdshusen var det trångt. Det kunde bo många familjer i ett hus och varje familj hade ofta bara ett rum och kök, trots att det var många barn i familjen - ibland runt tio stycken. Då fick flera syskon dela säng. Man kunde också ha madrasser som man tog fram på kvällen och lade på golvet när man skulle sova. Några av barnen kunde sova i en soffa i köket. Det fanns en järnspis i köket, som eldades med ved. På spisen lagades maten och den gav också värme i lägenheten. Att bära in ved och vatten var ett arbete som barnen fick hjälpa till med. Det fanns ingen elektricitet, utan man hade fotogenlampor för att få ljus inne.

Ohyra var vanligt i hemmen, t ex vägglöss och huvudlöss. Även om man gjorde rent med fotogen överallt, så att lössen försvann, dröjde det inte länge förrän de hade kommit tillbaka in från grannen! Vägglössen kröp fram på natten och bet så att det blev stora märken i skinnet.

På natten var det mycket mörkt i städerna, belysningen bestod enbart av några få gaslyktor. Det säkraste var att ta med sig en egen lykta om man skulle ta sig fram i de skumma gränderna. För att skydda sig och sin gård från kringstrykande luffare och annat löst folk var det vanligt med höga plank runt gårdshuset. Portar och grindar ut mot gatan låstes på nätterna och en del satte även luckor för fönstren.

Ekmanska gården. Foto: Gamla Linköping

Saker att titta på
Spegelmakaregården (det gröna huset) och Ekmanska gården låg tidigare på Ågatan, ungefär där Filmstaden ligger idag.

I Spegelmakaregårdens trädgård finns ett lusthus. Där kunde man sitta och dricka kaffe och koppla av på sommaren. Var vädret fint och inte för varmt satt man nog ute i bersån. Men man fick passa sig för att bli solbränd, för det ansågs inte fint.

På andra våningen på framsidan av huset, ut mot gatan, kan man se en skvallerspegel. I den såg de boende allt som hände nere på gatan utan att behöva öppna fönstret och kika ut, vilket ansågs nyfiket och oartigt. Ser du några fler skvallerspeglar?

Titta på trappan till uthuset vid Ekmanska gården - hörnet på det översta trappsteget är avhugget för att man lättare skulle kunna köra intill med häst och vagn.

Bakom Ekmanska gården finns två uthuslängor som hörde till huset. Där kan man se hur en bakgård kunde vara uppbyggd. Jämför gärna med de bilder på historiska bakgårdar som finns med i det här dokumentet.

Spegelmakaregårdens lusthus. Foto: Gamla Linköping

Skvallerspegel. Foto: Gamla Linköping

Frågor att diskutera med eleverna
Vad är det för något som sitter utanför fönstret på andra våningen på Spegelmakaregården?

Förr hade man ofta portar och grindar ut mot gatan som man stängde på natten. Varför? Hur gör vi idag för att skydda oss på natten?

Vad hade man det lilla huset i trädgården till? Varför finns det inte så många lusthus idag? Behövs de inte längre eller har vi ersatt dem med andra byggnader i trädgården.

Vad odlade man för växter i trädgården? Varför var det viktigt för många familjer att ha ett eget trädgårdsland?

Jämför Spegelmakaregården med Ekmanska gården. Ser du någonskillnad på gårdarna?

Hur tror du Spegelmakaregården har fått sitt namn?

Ekmanska gården vid sekelskiftet 1900. Foto: Okänd

Handelsboden och hållgården
Handelsboden, nr 2 på kartan

Det här kan läraren berätta
Gamla tiders livsmedelsaffärer såg inte ut som våra dagars varuhus eller snabbköp. Man fick inte själv plocka till sig de varor man ville köpa utan allt handlades över disk. När man kom in i affären möttes man av allehanda dofter: korv, sill, såpa, läder, fotogen, kryddor... Handelsboden i Gamla Linköping är en typisk diversehandel från det tidiga 1900-talet, där man kunde köpa allt från mat till porslin, tyger, kläder och skor. Bakom disken finns små lådor för exempelvis sybehör och karameller, och stora bingar för mjöl och gryn. På golvet står en tunna där sillen förvarades.

För att få plats med alla varor fick en del hängas upp i taket. Lägg märke till de stora sockertopparna - så såldes socker innan man fick strösocker och bitsocker i paket! Sockret måste delas i bitar med en sockeryxa eller sockertång.

Ovanför disken hänger boddraken, som var affärens maskot och bevakade kassakistan. Handlaren själv eller bodbiträdet expedierade varje kund, vägde och mätte upp det som önskades och lade det i påsar eller strutar av papper om det behövdes. En del saker såldes i träaskar, till exempel tvål och cigarrer, eller i plåtburkar. De flesta varor saknade dock förpackning. Kunden hade med sig en korg att bära hem varorna i. Medan man väntade på sin tur fick man sig en pratstund med de andra kunderna och fick ofta höra det senaste skvallret.

Handelsboden. Foto: Matilda Ahl

Ibland hände det att fattiga familjer inte hade tillräckligt med kontanta pengar för att kunna betala sina inköp. Om handlaren var snäll och litade på dem kunde de få handla ”på krita”. Då fick de följa med in i bodkammaren, där handlaren skrev upp i en bok vad de hade köpt och så fick de komma tillbaka och betala nästa gång de fick lön.

På gården bakom en handelsbod fanns oftast en hållgård. Där kunde de som kom resande från landet parkera sina oxar och hästar och vagnar medan de uträttade sina ärenden inne i staden. Där fanns träbommar att binda djuren vid. En hållkarl hjälpte till med djuren om man betalade honom en liten slant för besväret.

Hästar, oxar, vagnar och människor på Westmanska gården ca 1895. Så kunde det se ut på en Hållgård.
Foto: Didrik von Essen, ca 1895

Saker att titta på
Titta på utsidan av handelsboden och alla de fina skyltarna!
Det var viktigt för en affär i staden att göra reklam för sina varor, så att folk kunde se vad som fanns att köpa. Annars kunde det hända att de hellre gick till en annan affär eller till torget för att handla.

Handelsbodens framsida är vitmålad, men baksidan mot hållgården är rödfärgad. Så gjorde man eftersom att den vita oljefärgen var mycket dyrare än den röda slamfärgen. Den vita färgen ansågs finare, därför ville man att den skulle synas ut mot torget.

När handelsboden är öppen kan ni gå in och titta på utställningen där inne. I det första rummet är själva affären. Kika över disken och i skåpen och se vad man kunde handla här.

I Linköping fanns det flera handelsbodar och de flesta låg i närheten av Stora Torget, dit folk kom för att torghandla. Då passade de även på att titta in i någon av affärerna. Gamla Linköpings handelsbod låg vid ett torg som inte finns längre. Det hette järntorget och låg uppe vid slottet.

Skyltar på handelsbodens fasad. Foto: Gamla Linköping

Frågor att diskutera med eleverna
Kan du läsa på reklamskyltarna utanför handelsboden vad man kunde köpa där?

Vad är det som hänger ovanför ytterdörren till handelsboden?

Vad är en boddrake? Varför hade man en sådan?

Vad kunde man köpa i handelsboden?

Hur gick det till när man handlade?

Om man till exempel hade köpt spik eller karameller, hur slog man in dem?

Kan du komma på något som fortfarande säljs i lösvikt?

Vad kallas handelsbodar nuförtiden?

Vad var en hållgård och vad hade man den till? Vilka djur kund man möta där? Vem tog hand om hästarna?

Varför finns det en hållgård just bakom affären?

Boddraken i handelsboden. Foto: Gamla Linköping

Torglivet
Kryddbodtorget, nr 3 på kartan

Det här kan läraren berätta
I handelsbodarna fanns mycket att köpa, men framför allt var det varor som kunde förvaras under en längre tid. Behövde man inhandla färskvaror som mjölk, ost och smör var det nödvändigt att besöka stadens torghandel.

På onsdagar och lördagar var det torgdag i Linköping. Då kom bönder och hantverkare in till staden för att sälja sådant som de hade odlat och tillverkat. De sålde varorna från sina vagnar, som de hade ställt upp i rader på torget. Man kunde till exempel köpa smör, ägg och kött, grönsaker, träskor, korgar och karameller, men även levande djur.

När man skulle köpa smör ville man först smaka på smöret för att kontrollera att det var gott. Finare fruar hade en tesked med sig för avsmakningen, men det vanliga var att man tog en femöring eller pekfingret och stack ner i smörbyttan.

På torgdagarna var det liv och rörelse i staden, men ännu festligare blev det när det var marknad. Då kunde man både handla och roa sig och det bjöds på underhållning, till exempel svärdslukare, lindansare och akrobater. I Linköping fanns under flera hundra år en marknad som hette Persmässomarknaden. Den hölls i juni. Då kunde handeln vara i full gång även mitt i natten.

Marknad på Stora Torget i Linköping år 1891. Andra onsdagen i varje månad hölls vid tiden torghandel med lantbruksprodukter. Foto: Didrik von Essen

I Linköping fanns det flera torg och många finns kvar än idag. Det såldes olika saker på de olika torgen. Det största var Stora Torget. Där kunde man köpa lite av varje.

Ville man köpa frukt och grönsaker fick man gå till Trädgårdstorget. Trädgårdstorget kallades också för Köttorget, eftersom det även såldes kött där. Var man ute efter en lie gick man till Järntorget, ville man ha en mössa eller andra kläder styrdes stegen mot Hospitalstorget. På Landskyrkotorget framför S:t Larskyrkan såldes spannmål och ved. På Magasinstorget höll snickarna och garvarna (de som beredde skinn) till.

Kryddbodtorget i Gamla Linköping: Foto: Göran Billesson

Järntorget var ett torg som låg vid slottet i Linköping. Det finns inte längre kvar, men man har flyttat flera hus från Järntorget till Gamla Linköping, bland annat husen där banken och handelsboden finns. De tre husen längst till vänster i bilden ligger precis som de gjorde vid det gamla järntorget. I Gamla Linköping kallas torget för Kryddbodtorget. En kryddbod var en sorts handelsbod där man kunde köpa torrvaror, som mjöl och kryddor.

Man ställde höga krav på de hus som låg vid stadens torg. Oftast var det där man kunde hitta de största och finaste husen. Enklare hus låg vid mindre gator och gränder.

Frågor att diskutera med eleverna
Hur handlade man förr?

Vad kunde man handla när det var torgdag?

Vet du när man har torgdag i Linköping idag?

Känner du till någon marknad som hålls idag?

Har du varit på någon marknad?

Vilka torg känner du till i Linköping?

Förr fanns det ett torg som hette Järntorget. Varför hette det så, tror du?

Bakgård vid Borgmästaregatan 9. 1930-tal. Husen är rivna. Foto: Folke Fromholtz

Barn vid Hunnebergsgatan 16 1903. Husen finns fortfarande kvar på samma plats. Foto: Didrik von Essen.

Två barn på Nygatan. 1950-tal. De två husen närmast i bild finns i Gamla Linköping Foto: Arne Gustafsson.

Hygien och renhållning
Kopparslagaregränd, nr 4 på kartan

Det här kan läraren berätta
Förr i tiden var det inte lika rent och fint i städerna som det är nu. Då fanns det inget avlopp för smutsvatten och inga toaletter inne. Man fick istället ha dass ute på gården.
Om man hade diskat och skalat potatis slängde man ut smutsvattnet på gården.
Ibland sprang stora råttor omkring på bakgårdarna. De drogs till smutsgroparna, där soporna slängdes. Det fanns inga soptunnor att stoppa skräpet i. Skulorna (potatisskal och andra matrester) gavs till grisarna.

Det fanns bondgårdar med djur mitt i städerna, med ladugård, svinhus, stall och magasin för säd och mat till djuren. Djuren leddes genom staden till ängar och hagar utanför staden. Ibland fick djuren gå lösa på gatorna, fast det egentligen var förbjudet. Speciellt grisarna var besvärliga, när de sprang omkring och bökade bland soporna och gödselhögarna. Kan du föreställa dig hur det luktade i staden förr i tiden, framför allt en varm sommardag?

Gator och torg blev lätt smutsiga och det var svårt att gå torrskodd genom staden. Alla gator var inte stenlagda, men ibland lade man ut kullerstenar. Ibland lade man lite större stenar i mitten av gatan. De kallas för borgmästarstenar. De var till för att förnäma människor inte skulle behöva bli smutsiga om skorna och kläderna. Vanliga människor fick gå bredvid. Många fattiga familjer hade inte råd att köpa skor till sina barn, utan de fick springa barfota i smutsen. Ibland var längtan efter regn stor. Regn kunde spola gatorna rena.

Det var också svårt att få rent vatten att dricka. Det fanns inget rinnande vatten inne i husen. En del familjer hade en brunn ute på gården, men de flesta hämtade sitt vatten nere i Stångån. Vattnet i Stångån var inte speciellt rent och många blev sjuka av det smutsiga vattnet. Bland annat kunde människorna få kolera, en sjukdom som orsakas av bakterier i smutsigt vatten. Den är väldigt ovanlig i Sverige idag, eftersom vi har det renare, med moderna avloppsystem.

En annan farlig sjukdom var smittkoppor. Den var väldigt smittsam och farlig. Smittkoppor finns inte mer. Det var den första sjukdomen som man uppfann ett vaccin mot. Eftersom så många blev vaccinerade mot den så utrotades sjukdomen.

Bakgård vid Storgatan 68, Linköping ca 1900. Foto: Didrik von Essen

Bakgård vid Nygatan N:o 16, ca år 1900. Foto: Didrik von Essen

Saker att titta på
I Kopparslagaregränd kan du se borgmästarstenar i mitten av gatan. Testa att gå på dem.
Inne på gården finns en vattenpump. Ser du någon råtta?
Huset längst ner till höger i Kopparslagaregränd har varit fähus och huset mitt för fähuset är ett gammalt stall. Det är ett litet stall och inte många djur fick plats.

Frågor att diskutera med eleverna
Varför var det smutsigt på en bakgård?

Var gjorde man av sina sopor?

Var hade man toaletten?

Varför trivdes råttona på bakgårdarna?

Varifrån fick man sitt vatten?

Förr i tiden fanns ladugårdar mitt i städerna. Vilka husdjur kunde man möta i staden?

Varför var det vanligt med sjukdomar förr?

Vad var borgmästarstenarna till för?

Vilka fick gå på borgmästarstenarna? Om två personer, från samma samhällsklass möttes på borgmästarstenarna, vem fick lämna plats för vem?

Jämför: nu och då
Husen i Gamla Linköping är flyttade hit från Linköping stad. Här följande sidor finns några bilder som visar hus som idag finns i Gamla Linköping, fast på deras ursprungliga platser. Med hjälp av dem blir det lättare att förstå hur Linköping faktiskt såg ut historiskt. Jämför den historiska bilden med huset i verkligheten. Vad är skillnaderna? Varför finns det skillnader?

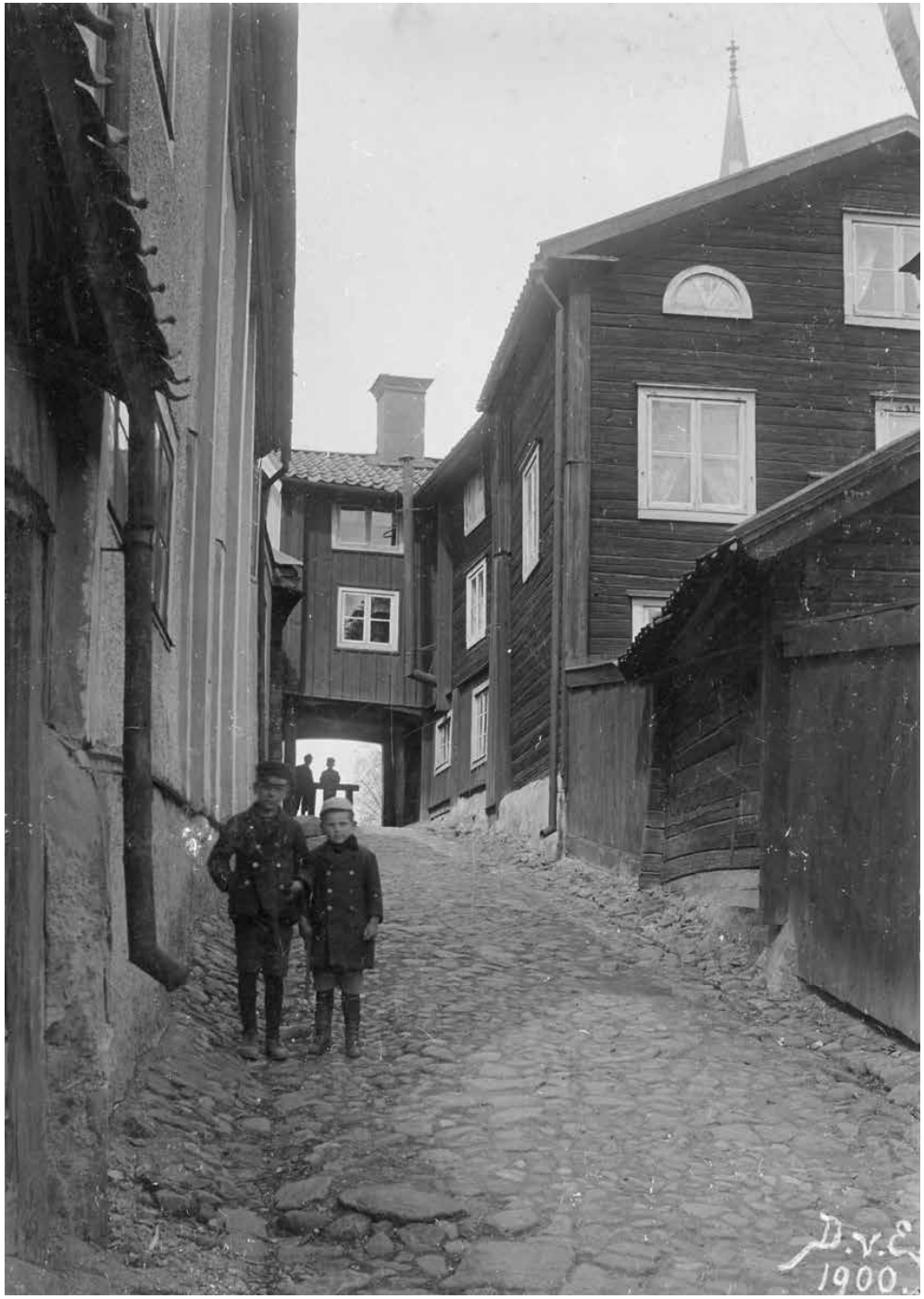
Under första halvan av 1900-talet så byggdes Linköping om. Den gamla trästaden omvandlades till en modern stad. Under 1940-talet växte Linköping snabbt. Nya företag, som SAABs flygplanstillverkning kom till staden. De bidrog till att många nya människor flyttade till stan, vilket i sin tur ledde till akut bostadsbrist. Man behövde bygga moderna bostäder, kontors- och affärslokaler och större och bredare gator. Många av de gamla husen i stadskärnan revs. Gamla Linköping skapades för att bevara äldre byggnader och kunna berätta om gångna tider. Under 1900-talets rivningsvåg fick många hotade byggnader nytt liv i friluftsmuseet. Husen flyttades genom att lyfta av dem från husgrunden och köra dem långsamt på ett flak. En del hus har plockats isär och flyttats i delar.

Ett hus flyttas till Gamla Linköping. Foto: Gamla LInköping

Järntorget i Linköping. Jämför med kryddbodtorget i Gamla Linköping. Längst till vänster skymtar handelsboden. Bredvid finns kopparslagaregården. När gården flyttades till Gamla Linköping togs den vita panelen bort. Bredvid finns skolmästaregården vars panel också tagits bort. Det gjorde man för att återställa byggnaden till som de sett ut längre bak i tiden. Idag syns det tydligt att husen är timmrade, ett sätt att bygga hus där trästockar läggs på tvären. På bilden ser vi att man någon gång har satt på panel. Panel ansågs vara finare än synligt timmer. Den skulle gärna vara målad i en ljus färg.
Foto: Didrik von Essen, 1899
Nr. 3 på kartan

Pilens backe i Linköping. Byggnaderna till höger i bilden finns i Gamla Linköping, i Kopparslagaregränd. Husen till närmast till vänster i bild var i för dåligt skick för att flytta.
Foto: Didrik von Essen, 1900.
Nr. 4 på kartan

Vänstra bilden: från vänster Systrarna Pettersons gård (nr. 5 på kartan), Anderska gården (nr. 6 på kartan)
Högra bilden: från vänster Anderska gården, det lilla huset mitt i bilden Mamsell Agardhs skola (nr.7 på kartan).
Foto: Folke Fromholtzm 1954

I Systrarna Petterssons gård växte de tre systrarna Elin, Anna-Maria och Sigrid upp. De utbildade sig alla tre till lärarinnor och kom att arbeta på olika skolor runt om i Östergötland. Lärarinneyrket innebar vid den här tiden en möjlighet för kvinnor att försörja sig själva som ogifta. Gifte de sig fick de oftast sluta arbeta och stanna hemma för att ta hand om man och barn.
Gården skänktes av Sigrid Pettersson till Gamla Linköping 1973
Mamsell Agardhs skola är uppkallad efter Anna Charlott Agardh, som flyttade in i gården 1871. Där drev hon en privat skola.

Huset längst till vänster finns i Gamla Linköping, där det kallas för Posthuset. Det låg på St. Larsgatan 33.
Det byggdes som ett gårdshus till en större gård, vilket betyder att det stod inne på en bakgård, inte mot gatan.
I Gamla Linköping står det vid Kryddbodtorget. Bilden är tagen 1959, strax innan huset flyttades till museet.
No.3 på kartan.

Stadskvarteren

Välkomna till

Gamla Linköping

Linköping